

³⁴ Man, Paul de: Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. In: *Pompeji* 1997/2-3, 105. o.

³⁵ Chase, Cynthia: Arcot adni a névnek. Ford. Vástyán Rita - Z. Kovács Zoltán. In *Pompeji* 1997/2-3, 141. o.

³⁶ Bókay: i. m. 265-6. o.

³⁷ Uo. 266. o.

³⁸ Uo. 246. o.

³⁹ Man, Paul de: Szemiológia és retorika, 29.

⁴⁰ Bókay I. i. m. 266. o.

⁴¹ Man, Paul de: Szemiológia és retorika, 33. o.

⁴² Chase, Cynthia: i. m. 140. o.

⁴³ Man, Paul de: Szemiológia és retorika, 25. o.

⁴⁴ Uo. 127-8. o.

⁴⁵ Uo. 32. o.

⁴⁶ Man, Paul de: Az irónia fogalma, 188. o.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Chase, Cynthia: i. m. 142

⁴⁹ Uo. 142. o.

Kocsi Lajos

Az „Önmagát” kereső „én” a költői lét súlya alatt

*József Attila költészetének tradicionális metafizikai megközelítése
Hamvas Béla poétika-felfogásának tükrében**

*„Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz,
hogy bennetek lakik, az bizonyos”
(József Attila)*

*„Megállj! Hová rohansz? Tebenned van a menny,
másutt meg nem leled az Isten sohasem.
Imádkozzunk: Uram, te döntesz, senki más -
s íme ő nem akar, ő örök hallgatás.”
(Angelus Silesius)*

I. Bevezető

Isten, a világ, s az ember kapcsolata, a gondolkodás örök hármassága, melyet az európai filozófiatörténetben Platón fogalmazott meg - a modern ember számára, érthetőséget tekintve - legtisztábban. Ennek vallásunk, filozófiánk, művészetünk, tudományunk talpkövéül kellene szolgálnia ahhoz, hogy azokra valóban, mint az emberiség igaz szellemi kincseire tekinthessünk, a fejlődésnek abban az értelmében -, amely - mint Kemény Katalin írja - „a lélek életre nyílását jelenti, amint az univerzális lélekhez, mind kiterjedtebb valóságban közeledik”.¹ Isten, a világ, s az „én” hármasságának helyes megértésével az ember valóban teremtő átélője lehet a mindenségben elfoglalt helyének. Így az összefüggéseket megfelelő módon alkalmazva, magasrendű szellemi léttartalmak realizálásával eljuthat oda, hogy - mint fölülről jött lény - a sötétséget önmagában és a világban átvilágítva az emberi életet valóban, isteni értelemben megneemesítse, alkimizálja. Mert a megfelelő kiindulási

alapot nélkülözve, vagyis annak a gondolkodási folyamatnak következtében, mely pusztán az „én” és a világ közötti kapcsolatra irányul - mint azt a történelem, s a jelenlegi válságkorszak is bizonyítja - az emberi értelem egyre démonikusabbá, egyre sötétebb valóságok realizálójává válik. Távol az eredettől, valódi származását talán még emlékként sem őrizve, olyan furcsa khimérákat hoz létre, mint például az önmagát tudománynak nevező szcientifizmus. E gondolkodással az ember elvész a kiútalan részletekben, a valódi mértéket már intuitívan sem érzi, és sok esetben nem látja, hogy a tévútjait igazoló pszudológiákkal alátámasztott tevékenységeivel önmaga körül az apokaliptikus világot építi. Nemhiába írja Kemény Katalin: *„A világvég szükségképpen akkor következik be, mikor nemcsak a hangot, a fényt „leplezik le”, hogy valójában nincs mögötte semmi, hanem mikor a végső életcsírát is felfedezik és mögötte az űrt, amelybe a bukott angyal rántja a tudás fáját farigcsáló embert.”*²

Valaha az ember önmagáról s a világról legbensőbb lényében hordozott tudását teremtő módon valósította meg életének valamennyi területén. E tudás, mint identitásában rejlő benső átélés, Istennel való bensőséges, aktív, természetes kapcsolatán alapult. A történeti idők előrehaladtával azonban kiüresedett, elhalványult, s ahogy az emberiség közben egyre távolabb került az emberi lét gyökerétől, Istent szomjazva, attól mégis egyre messzebbre sodródva technikát teremtett. E démonikus folyamatot pedig fejlődésnek titulálva elmerült az élet gátlástalan élvezetében, otthont adó földjének kirablásában. A folyamat eredményei vallásban, filozófiában, tudományban, művészetben, de a mindennapi élet területén is jól érzékelhetők. Az európai gondolkodásban az ember Istennel való igaz, hazugságoktól, félresiklott értelmezésektől mentes kapcsolatának fenntartása, az ember isteni származásának tudata misztikus gondolkodók, keresztény bölcselők, néhány, a válságot mélyen megértő filozófus, illetve az egyetemes metafizikai hagyomány újrafelfedezőinek köszönhetően van ma is jelen, bár mindezeket túl - kiváltképp a reneszánsz óta - a transzcendenssel való kapcsolat színtere egyre jelentősebb mértékben tolódot a művészetek területére. Olyannyira, hogy a jelenből visszatekintve bátran állíthatjuk, az újkortól kezdve kultúránkban elsődlegesen a művész az, aki önmagát nemcsak a világgal, hanem elsősorban Istennel való kapcsolatában méri, s így már

érthető, hol van abban rettentő komolyság, halált nem ismerő lelki tartás, hogy mikor *„az istenséget a templomokból kiüldözték, a Rossz virágainak szonai között a költő tiszta oltárt emelt neki”*.³

2. A költészet tradicionális megközelítése

*„A költőt sem az irodalomtörténet, sem a szellemtörténet, sem a pszichológia, sem a szociológia, sem a kulturmorfológia nem érti s nem értheti, mert mindegyik tudomány, s így alulról próbálja megközelíteni: társadalomból, viszonyokból, elődökből, hatásokból.”*⁴ Nyugtalanító gondolat. Az emberi szellem hatalmas építménye, a tudomány, egyszerre inogni kezd, kiderül róla, hogy a benne levő végtelen szellemi erőfeszítések eredményei kevesek ahhoz, hogy általuk a tudós megértse a költőt, a művész zsenialitását. A rengeteg, gondosan felépített elmélet, mely a költészet megértésére irányult, mind eredménytelennek bizonyult. A *„be nem avatott tömegember”*⁵ elméletei ugyanis *„ügyefogyottak és fantáziátlanok és ostobák és naivak és esetlenek és hamisak és primitívek és avatatlanok”*⁶. A legfőbb baj nem is ez velük, hanem az, nem látják a költő valódi helyzetét, hogy a költő a *Temenos* öre, az isteneknek szentelt mágiikus tér őrzője, *„ahol a szellem tüze ég, ahol az ember nem ember többé, hanem a világegyetem kozmikus fia... Mert az emberélet rendjét, szépségét, magasságát, nemességét a Temenosban őrzik”*.⁷

E gondolatokat először Hamvas Béla vetette föl. Művészetfelfogásának kiindulópontja magasrendű, s az európai tudományosságban is újszerű megközelítésre ad lehetőséget a műalkotások, a művészi lét megértésében, tekintve, hogy túlmutat a művészetben, tudományon, valláson, filozófián. Hamvas Béla, bár rendszeres esztétikát nem írt, művészet szemléletének meghatározó vonalai az egyetemes metafizikai hagyományból, a tradícióból indulnak ki, vagyis a tradicionális esztétika alapelveit követik.

A hagyomány fogalma a létezésről szóló egyetlen hiteles tudást jelöli, mely öröktől fogva adva van, s amit - a források szerint - az ember az ősidőkben kinyilatkoztatás útján kapott az istenektől. Az európai kultúra számára újrafelfedezői, hiteles értelmezői - a teljesség igénye nélkül - René Guénon, Giulio Evola, Leopold Ziegler, Frithjof Schuon, Ananda Coomaraswamy voltak, akik a XX. század első felében, a mo-

derm ember számára is befogadhatóvá tették e tudást. „A hagyomány felújítása a földi dolgok égi rendjéről szóló tudás felébresztése”⁸ - írja Kemény Katalin. Ennek a tudásnak lényegi mondanivalója az, hogy az ember isteni eredetű, s az emberi sors lényege az istenhez való hasonlóság megőrzése. Hamvas úgy fogalmaz, hogy „A hagyomány az ember és a transzcendens világ között levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az emberiség isteni eredetének tudata és az istenhasonlóságnak, mint az emberi sors egyetlen feladatának megőrzése.”⁹

A tradíció tehát az egyetlen igaz tudás a világról, s alapvetően metafizikai és transzcendens gondolata a szentkönyvekben a történet kezdete óta adva van. Ez az egyetlen hagyomány jelenik meg a világtörténetben különböző népekre, nyelvekre, időkre alkalmazva az egyes kultúrákban, s a vallások is ennek az egyedül lehetséges metafizikának térben és időben meghatározott vetületei. Ez azt jelenti, hogy például keleten a taoizmus, Konfu-ce tanítása, a szánkhja, a buddhizmus, vagy Európában az evangéliumok, az orfika, a püthagoreizmus, az alkímia mind-mind a tradíció letéteményese, de ide sorolhatnánk még az azték, maja, inka, iráni, egyiptomi, héber, kelta, mohamedán, a hermetikus, vagy az asztrológiai hagyományt is. René Guénon¹⁰ szerint minden hagyomány gyökere az indiai Veda, mert a védikus hagyomány az, amely a legtisztább formában őrizte meg ezt a tudást. „A Veda nem filozófia, nem vallás, nem mítosz, nem költészet. A Veda semmi egyéb, mint az antropológiai őskondíció, az a szellemi alapstruktúra, amely az ember fizikai-élettani-társadalmi életstruktúrájának megfelel. A Veda az ember ősi és örök szellemi helyzetének alaprajza. Ahogy a földrajzi glóbusz a Föld pontos térképezése, a Veda az első emberiség létéről szóló értesítés, a történet minden idejében élő emberi lét alapja, s alapja a távoli jövőben élő ember életének. A Veda az egyetlen tudás. Ezért, ha a világpusztulásból egyetlen könyvet lehet megmenteni, ez a könyv csak a Veda lehet”¹¹ - írja Hamvas Béla a Védáról szóló tanulmányában. Az őstudás, az egyetlen tudás pedig: a metafizika. És most már jól látható, hogy a szót itt nem az európai filozófiában elterjedt jelentésében használjuk, hiszen tradicionális értelmében annál jóval mélyebb tartalmakat fogalmaz meg. Mindennemű létező gyökerére mutat rá, a létezés alapkérdéseire ad feleletet, pontosan meghatározva, mi a valóság.¹²

A tradíció az ember számára a létezés megvalósítását hirdeti, ez az ember üdvútja (Hamvas), melyben - különösen Európában - igen nagy szerepet kap a művészet. A létezés megvalósítása során az ember „az életet önmagán túlemeli”¹³, olyan életet él, amelyben nem pusztán anyagi célszerűség működik, hanem valami magasabbnak a realizálása, melynek során önmagát, s vele a természetet egy magasabb létszintre emeli, transzcendálja, ezzel a dolgokat eredeti helyére visszateszi, a teljes értékű létet helyreállítja. Ez a magatartás a metapoiézisz. Ennek értelmében a művészet nem csupán poiézisz (alkotás), hanem „mesteri megalkotása annak, amiben léttöbblet nyilatkozik meg”, vagyis „az ember metapoiétikus magatartásának az az alakja, amely a létért való küzdelemben a hasznos célszerűséget a maga teljes egészében mellőzi. És tevékenységével semmi egyebet nem akar, mint az értelem rendjét megvalósítani. Olyan létberendezést kiépíteni, amely ízlésének és igényének és értékeinek és követeléseinek megfelel”¹⁴. A művészet tehát a köznapi realitásnál igazabb valóságot realizál, a vita nuova, a teljes értékű lét jegyében. A művészet az életet poétizálja, s mint ahogy Dúl Antal írja, „ennek a poézisnek a szabálya nem az esztétikai tankönyvekben, hanem az Evangéliumban és Orpheusnál, a kabalában és a Védákban található meg”.¹⁵

A tradicionális esztétika művészetszemlélete, mint látjuk, a hagyományra építkezik. Szükséges itt még egy fontos dologra kitérnünk. Ha a tradíció felől közelítünk a művészethez, tudnunk kell, hogy a művész az alkotás során kozmikus hatalmak eszközévé válik, amik rajta keresztül nyilatkoznak meg. E Hatalmak az életen túl lévő, az embernél mérhetetlenül nagyobb erejű létezők, s a megnyilvánult világ részeiként megtalálhatók a láthatatlan világ fényes, magasrendű és sötét, alacsonyrendű régióiban is. Ebből a szempontból a művésznak óriási felelőssége van abban, hogy milyen minőségű erőket realizál, mint médium, milyen hatalmaknak adja át magát. Az isteni, magasrendű hatalmak egyedüli célja - szemben a sötét erők bomlasztó, a felemelkedést gátló, visszahúzó törekvéseivel -, hogy a művészt a teremtő, isteni szó, „a logosz átvételére és kimondására”¹⁶ az ihletben az inspiráció révén alkalmassá tegyék, mert „az írott mű lényege a logosz misztériuma”¹⁷; a transzcendens, teremtő hatalom megnyilatkozása az anyagi létben. Mindezek eredményeképpen a műalkotás természetfeletti erők

közvetítőjévé válik, persze - kiváltképp a modern világban - oly módon, hogy erről a művészek a legtöbb esetben tudomása nincs.

Az eddigi gondolatmenetet mintegy összegezve most már kimondhatjuk, hogy ha tradicionális szempontból közelítünk az írott művek felé, egyetlen dolog számít csupán: az ember isteni származásának gondolatát az adott mű őrzi-e vagy sem. Ha őrzi, a mű lényeges, tekintet nélkül műfajára, szerzőjére, származására, ha nem, lényegtelen, mert üres, a valóságot nem érinti.

Most érkezünk el ahhoz a ponthoz, hogy megérthessük, mi a költészet szerepe a művészetben belül. Hamvas Béla gyönyörű megfogalmazásában: „A költészet láthatatlanból és örökből való érzéki jelenség a pillanatban”, a „költészet a dolgokat áttemeli az örökbe, véglegessé teszi, elmúlhatatlanná, kristállyá.”¹⁸ A költői lét legfontosabb jellemvonása, hogy nyitott a láthatatlan világ mélységei és magasságai felé, a költő betör a láthatatlanba, a Hatalmak közé lép, s mint sacer, „határlény”, azaz istenek között emberi, emberek között isteni teremtmény, mint a Hatalmak nevének egyedül ismerője, a láthatatlanban az egész emberiséget képviseli, a földön pedig a Hatalmak jelenlétének jelképe. „Költőnek lenni annyi, mint vállalni az összes elhagyott és feladott emberi méltóságok jelképének őrzését.”¹⁹

A költő az újkori Európában, mint arra már a bevezetőben is utaltunk, tulajdonképpen a hagyomány egyetemes tudásának őrzője, de egyben a tradíció folytatója is, mert azáltal, hogy a hagyományt művészetével újjáteremti, „az istenivel való szövetséget megújítja”.²⁰

Szót kell ejtenünk még egy, a modern művészettel kapcsolatos problémáról, miszerint a művészek, legyenek azok nagy, vagy kevésbé nagy jelentőségűek, tulajdonképpen nem tudják, milyen erőket szabadítanak fel. Hamvas a Titkos jegyzőkönyvben azt írja, hogy „A modern művészet mintha semmi egyéb nem lenne, mint egy féreg létrehívása és apoteózis.”²¹ E gondolattal valamilyen formában a már említett tradicionális szerzőknél gyakran találkozhatunk. Frithjof Schuon *Vallások transzcendens egysége*²² c. művében például a szürrealizmust „a művészet rothadó tetemének” nevezi, s azt mondja, az, tulajdonképpen a „naturalista luciferizmus démoni következménye”. Hamvas, s az említett szerzők is a tradíció nézőpontjából kiindulva azt figyelték meg, hogy a modern művészek, az egészen ritka kivételektől eltekintve, infernális, sötét erőket

szabadítanak életünkre, olyan erőket, amelyek a műalkotásokon keresztül fejtik ki romboló hatásukat. Ez azért is különösen fontos, mert a zene, költészet, festészet, regény, egyszóval „a művészet ébreszti fel azokat az erőket, amelyek az emberiséget kormányozzák”.²³ Európában a művész az egyetlen hívő, mert a kapcsolatot ő tartja fenn a transzcendens erővel. De ez csak az igazán magasrendű művészek esetében lehet üdvözítő az emberiség számára, mert ha a lélek nem eléggé erős és igaz, könnyen infernális hatalmak eszközévé válik. Ennek következménye pedig, hogy „az emberfölöttivé fokozott poétikus szellem démonikussá”²⁴ válik. Mert ahhoz, hogy igazán magas szellemi értékű alkotás születhessen „az elkényeztetett és félrenevelt Én hangjának el kell némulni”²⁵, hiszen, „amilyen mértékben a költő önmagát feladja”²⁶, oly mértékben helyeződik a súly mindinkább a létre.

Mindezek alapján meghatározhatjuk jelenlegi feladatunkat, hogy az alább felvázolt gondolatmenetet követve, a tradíció nézőpontjából megvizsgáljuk József Attila költészetét. A jelenlegi munka kereteit meghaladja a teljes életmű e szemszögből való átfogó elemzése. Mi csak körvonalazni kívánjuk a költő életművének tradicionális megközelítését, megkeresni, melyek azok a versek, gondolatok, amik egy esetleges későbbi munkában részletes elemzés tárgyává lehetnek. A következőkben tehát arra összpontosítunk, hogy József Attila költeményeiben mennyiben irányítja figyelmünket a valódi tudás felé, illetve mennyiben képes az egyetlen hagyomány igaz léttartalmait a maga formájában realizálni. Álláspontunk az, hogy erre vonatkozóan legtöbbet istenes és gondolati költeményiből tudhatunk meg.

3. Az életet a létbe emelni; nem halálba, az örökbe menni...

József Attila istenes versei a költő életművének recepciójában mondhatni kivételesek abból a szempontból, hogy az irodalomtörténészek, elemzők jóval kevesebbet foglalkoztak velük, mint egyéb műveivel. Ennek okát most firtatni nem szándékunk, nyilván a recepciók születésének idejében uralkodó társadalmi, politikai körülmények, igények mellett egyéb tényezők is meghatározták e hozzáállást. Mindemellett azért vannak kitűnő elemzések, melyekben alaposan és színvonalasan feltérképezték a költő istenes verseit.

*"Voh angyalok segítetek. Hol van az a fény,
Amelyikről tudtam egyszer, hogy az az enyém."
(Minden rendű emberi dolgokhoz)*

Egy kifogásnak azért jelen ponton helyet adunk, mert gondolatmenetünk ebben az irányban kíván elsődlegesen továbbhaladni. Az elemzések csak kevés alkalommal rugaszkodnak el az életrajzi vonatkozásoktól, a költőre ható filozófiai, eszmei áramlatoktól, tehát többnyire ezek kontextusában vizsgálják a költeményeket, ami természetesen fontos szempont lehet a műalkotás születésében, de nem minden esetben determináló tényező.

Lehetséges, hogy egy írásmű születésénél hatnak azok a filozófiai elképzelések, gondolatok, amelyeket a költő magáévá tett, de nem szükségszerűen - sőt, a hagyomány a művészi alkotás folyamatára vonatkozóan azt mondja, az ihlet pillanataiban a művész egy általa megnyilatkozni kívánó Hatalomnak adja át magát: *„A szerző tulajdonképpen médium; amit mond, azt rajta kívül álló Hatalom diktálja; szerepe csak az, hogy a belső hang által mondottat leírja. Költő, pap, filozófus, tudós, író ezt az ihletet gyakran átéli és azt mondja, hogy ellenállhatatlan és kényszerítő.”*²⁷ A mű realizálása során léttartalmak nyilatkoznak meg, melyek az elkészült művön keresztül a művészre visszahatnak. A művek pedig az embertől nem válnak el, hanem *„az emberrel egy szövevényt, egyetlen lényt jelentenek”*.²⁸

A hagyomány szemszögéből a művészeti alkotások akkor tekinthetők jelentékenynek, ha mutatják az ember és a transzcendencia kapcsolatát, az ember istenhasonlóságát, illetve, ha közvetítik az emberi sors egyetlen feladatára utaló üzenetet, az isteni eredet tudatának megőrzését.

József Attila versei felé is e szempontokat figyelembe véve közelítünk, bár nem tematikusan, hisz egyértelműen így tematizálni költészetét nem lehet, hanem verseiben az e témára utaló gondolatokra, lelki megnyilvánulásokra igyekszünk rámutatni, mintegy kronologikusan haladva, az életmű e szempontból vizsgálható szakaszait megragadva. Kiindulási pontunk tehát nem annyira a költő életrajzi vonatkozásaiból, a költőre ható vallási, filozófiai áramlatokból eredeztethető, hanem inkább magukból a költeményekből, a bennük leírt gondolatokból. Az előbbieket esetlegesen csak olyan mértékben érintjük, amilyen mértékben a tradicionális metafizikai gondolkodásmód alapján felállított vizsgálódási szempontjainkkal valamilyen módon kapcsolatba hozhatók.

A korai versekből mindenekelőtt egyfajta kiválasztottságtudat olvasható ki. Hamvas Béla azt írja, hogy a költői komolyságnak ma az egyik fő ismertetőjele a *„accent religieux”*, a vallásos hangsúly, *„ami nem egyéb, mint hogy a költő felismeri: a Hatalmak különös feladatra szemelték ki”*²⁹. József Attila korai verseit olvasva e felismeréssel explicit vagy implicit módon gyakran találkozhatunk. A *Sóhaj*, *Vágymagam a hold alatt*, *Keserű nekifohászkodás*, *Prédikáció*, *Tovább én nem bírom*, *Templom; hulla; rózsza*, *Az utolsó harcos*, *Lázadó Krisztus*, *Furcsa fohász a sínek között*, *Tanítások*, *Lázadó szentek*, *Tűz van*, stb. más-más módon, de közlik velünk, a költő érzi, az ő léte nagyobb súlyokkal terhelt, mint a tömegeké. E kiválasztottságtudat azonban gyakran elhomályosul, s többnyire maga a költő sem érti, mi végre történik vele mindez. Egy fontos gondolat azonban már nagyfokú tudatossággal jelenik meg, a költő egy kollektíva, egy egész nép képviselője, és sorsának nehézsége abban áll, hogy magára veszi az általa felvállalt közösség terheit. Megdöbbenő e szempontból például 16 évesen írt *Sóhaj* című verse: *„Ha könny csorog, / Ha kebel sír, / Ha jaj hallik, / Ha ég dörren, / Föld kerekén, / Akármerre: / Az én könnyem, / Az én keblem, / Az én jajom, / Büntetésem: / Föld kerekén / Akármerre / Járok, mindig / Csorg a könnyem, / Sír a keblem, / Jajom hallik, / Az ég dörren / -Átkozott fej / Az én fejem -- / Átkozott fej / Te fölötted.”* De erre utalhat a *Vágymagam a hold alatt* következő néhány sora is: *„Messze vidéken - ismerős tájon / Éjjel bolyongok. - Senki se szánjon! / Hisz ez az én kertem / S bűnhődniem kell, mert nagyot mertem”,* vagy a *Lázadó szentek* sorai: *„Csak bennem legyen gonoszság helyettük, / Engem büntess meg tűzön őhelyettük.”*

E költői-léttudattal kapcsolatban két fontos dolgot kell megjegyeznünk. Először is, hogy a költői sors felvállalásának tudata szinte mindig azzal szembehelyezkedő gondolatok kíséretében jelenik meg, mintegy jelezve egy állandó belső küzdelmet, mely egész költészetét végigkíséri. Mintha a költőben az örök, halhatatlan emberrel küzdő,

máskor meg abban feloldódni vágyó halandó én, az ego állandó vergődésével szembesülnénk. A hagyomány szerint az embernek két énje van, egy örök, halhatatlan, isteni, amit a Véda *Átmannak* hív, és egy halandó, individuális sorsot öltött, testtel, tulajdonságokkal, szenvedélyekkel bíró emberi énje, aki görcsösen kapaszkodik az életbe, a földi örömeibe, s vágyai kielégítésére törekvő hajlamai mellett legfőbb jellemzője a csillapíthatatlan életszomj.

Tudjuk, hogy ahhoz, hogy a poétikus szellem isteni értelemben kiteljesedjen, mint Hamvas mondja, „*az elkényeztetett és félrevelt Én hangjának el kell némulnia*”. S pont ez az, ami József Attilánál soha nem következett be, szinte még gyerekként ráérezett e gondolat lényegére: „*Nagy hitvallás a nem-akarás*”-írja. Néhány sorral lejjebb pedig: „*Gőg, akarás sokakat vitt el / (Tán próféta vagyok én) / S minek a fegyver, küzdjünk hittal. // A hit a lélek állomása / (Tán próféta vagyok én) / S ez a szeretet hitvallása.*” (Prédikáció, 1925). E csodálatos költőtehetség egy rendkívül akaratos, bonyolult, nehéz személyiséget hozott magával, amely folyamatosan akadályozta őt abban, hogy sorsát elfogadja, és a költői lét értelmében a *Temenos* öre lehessen. Innen a sok egymásnak feszülő ellentmondás, az Istenben, a sorsban való megnyugvást kívánó költő-vátesz, s az Istennel, a sorssal szembehelyezkedő, menekülni vágyó lázadó nincstelen közötti ellentét. Jól látható, hogy az isteni én-től, az Atman-tól való elszakíttottság okozta kétségbeesés is lehet tévelygésének egyik fő oka. 16 évesen írja, hogy „*Keresek valakit s nem tudom, ki az? / A percek robognak, tűnik a Tavasz / S nem tudom, ki az. // Csüggedő szívvel loholok egyre, / Keresek valakit a Végtelenbe, / Loholok egyre.*” (Keresek Valakit, 1921). Ekkor még nem, de néhány évvel később, húszévesen már sejti, hogy a kereső ember a világban mindenhol, s mindenkinben Önmagát, Isteni Önvalóját keresi: szerelemben, barátságban, művészetben, tudományban. „*Tiszta vagyok, azért vagyok, / Mert szeretlek, / Látom én az Istent, amint / Szívét adja szívednek. / Hogy tebenned jött most elém, / Azt is látom - / ő az én örök szerelmem / S a halálom.*” (Bibliai, 1925).

Másik megjegyzésünk költői léttudatának kibontakozásával kapcsolatban, hogy a transzcendenciával való kapcsolat keresése, igénye itt egyértelműen kimutatható, fontos része az életműnek, s ezzel kapcsolatban a már idézett versek mellett föltétlenül meg kell említenünk még:

A kozmosz éneke, Mindenrendű emberi dolgokhoz, Érik a fény, József Attila, Én dobtam, Imádság megfáradtagnak, A paradicsom életté lesz és Isten, Istenem című verseket.

Egy belső, istennel való azonosságtudat, az azonosság iránti vágy e versek gyönyörű, metaforikus nyelvezetében érzékelhetően jelen van. „*Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló, / Hogy küszöbödre ülhessek, Uram*”(Isten) -írja. Máshol pedig: „*Nagyon elfelejtettük, hogy angyalok voltunk*” (Gyémánt), vagy a *Tanítások*-ban: „*Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk, / De én, aki a füvek beszédjét / S a kométák dübörgését deledlőtökre terelem, / Tudom, hogy nemcsak por vagyunk: / Por és Istenpor vagyunk.*”

3.2

„*A mindenség oly tisztán s üdén
csillog, mint harmatcsepp a menny levelén.*”
(Töredékek)

A metafizikai hagyomány tudásával rokonítható gondolatok később gondolati költeményeiben lenyűgöző erővel jelentkeznek. E költemények között legfontosabbak: az *Óda, Eszmélet* és *A Dunánál*.

Az *Ódában* egy abszolút metafizikai szemléletmódot vesz föl a költő, amikor a negyedik szakaszban - mintegy megelőlegezve a mai modern fizika eredményeit, s követve a hagyomány több ezer éves tanításait - pillantással, a gondolat erejével alakítható anyagról, majd a lélek határtalanságáról, akadályt nem ismerő isteni voltáról beszél. Közben pedig mintegy tökéletes költői megfogalmazását adja a hermetikus hagyomány híres tételének, amely *Hermész Triszmegisztosz* tizenhárom mondata közül a legnevezetesebb: „*Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, mint ami lenn van. Így érted meg az egyetlen csodát.*”³⁰ Alapértelmezésben ez arra utal, hogy a világmindenség és az ember között analógiás kapcsolat van, vagyis az ember, mint mikrokozmosz mind felépítésében, mind működésében analóg a világegyetemmel, a makrokozmoszsal. Az analógia lényege azonban, hogy a létezésben megnyilatkozó értékfokokozatok, hierarchiák között megfelelés van. Ez a megfelelés nem metafora, hanem egyfajta benső azonosság,

mely az egyes hierarchiákban más-más módon nyilvánul meg. Az analógiás gondolkodás így a látható és láthatatlan világ közötti megfelelésre, sőt azonosságra mutat rá, mert mint ahogy az *Advaita Védanta* tanítása is kimondja: a világban minden Egy. „Nincsen kettő. Az élet a létben van és a létből van. A földi valóság örökből van. Minden egy: test és lélek, forma és tartalom, alak és lényeg, látszat és külvilág”³¹ - írja Hamvas Béla. S talán mindez egy lehetséges válasz a költő kérdésére, hogy „*Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít? / Miféle lélek és miféle fény / s ámulatra méltó tünemény, / hogy bejárhatom a semmiség kódján / termékeny tested lankás tájait.*” A mikrokozmosz-makrokozmosz analógiás azonosságát pedig hűen ábrázolják az ezt követő sorok, különösen a negyedik rész utolsó szakasza: „*Hullámzó dombok emelkednek, / csillagképek rezegnek benned, / tavak mozdulnak, munkálnak gyárok, / sűrög millió élő állat, / bogár, / hínár, / a kegyetlenség és a jóság; / nap süt, homályló északi fény borong - / tartalmazd ott bolyong / az öntudatlan örökkévalóság.*”

A költő az alkotás inspirált, tiszta pillanataiban képes az anyagon keresztül látni, meglátni benne azt, ami magasabb rendű, ami benne valójában megnyilatkozik, így az érzéki, tapasztalható világban közvetlenül képes érzékelni, ami örök. A Védá tanítása szerint, az érzéki világ varázslat, szanszkrit kifejezéssel: *maya*. Ebben az elvarázsolt nem-reális állapotban, ebben a látszat-sokszerűségben ismer Önmagára az abszolút szubjektum: *Átman*. Saját kivetített képeiben éli meg Önmagát addig, míg az éberség (*vidjá*), a lét intenzitásának legmagasabb fokán Önmagába visszatér.

S aki ezt valóban megérti, az már tudatosan halad az éberség felé vezető úton, mert az analógia törvényének alkalmazásával a világot önmagában minden jelenségével együtt helyre tudja tenni. A világ e pillanattól fogva pusztán eszköz lesz számára, hogy a létezés egyetemes törvényeit, igazságait felismerje, s ha az idő elérkezett, *maya* illúziójának felismerésével, hátrahagyjon mindent, ami káprázat, s egy alapvetően befelé figyelő, Önmaga felé irányuló folyamatban hazatérjen végre Önmagához az örökbe.

E gondolatkörhöz kapcsolhatjuk az *Eszméletet* is, mely a hagyomány szempontjából talán legfigyelemreméltóbb gondolati költeménye. A metafizikai éberség megszerzése felé vezető egy lehetséges út

költői megfogalmazása ez az alkotás, mely, mint összefoglaló gondolati költemény, a hagyomány több, keleten megnyilvánult formájára is utal. Az *Eszmélet* egyes szakaszairól az *éberség*, a *vidjá* állapot megvalósításához vezető út lényeges mozzanataira asszociálhatunk a szubjektum és az objektum közötti viszony megvalósítás közbeni alakulásának kontextusában.

A költemény első és második szakaszában a hagyomány különféle képpen leírt, egyes népekre vonatkoztatott, de lényegükben megegyező teremtéstörténeteihez kapcsolható gondolatokat olvashatunk. A metaforikus megfogalmazás ellentétpárok köré (föld-ég, nappal-éjjel, kint-bent) építkezve utal a kezdetre. Emellett pedig, mint napszak, a hajnal (*„Földtől eloldja az eget / a hajnal”*), s mint évszak, a tavasz (*„Az éjjel rászálltak a fákra, / mint kis lepkék, a levelek”*) képei tárulnak elénk szintén valaminek a kezdetét, a nyüzsgő, áramló, illanó élet, a lélek tettvággyal teli állapotát jelezvén. A kék, piros, sárga alapszínek szimbolikusan a létezés alapvető princípiumainak feleltethetők meg: a *piros* az aktivitás, az élet, a vér, a szeretet, a *kék* a passzivitás, befogadás, igazság, a *sárga* az értelem, intelligencia, a Nap, a Szellem szimbólumaként értelmezhető. A védanta-filozófia szerint a teremtés során létrejött alacsonyabb rendű létezők álomszerű tudatállapotai az ember fizikai mozgásaiban, életfunkcióiban, affekcióiban jelen vannak: „*Most homályként száll tagjaimban / álmom...*” - mondja József Attila. A három színből „*összekent képek*”-kel való költői játék tehát az Egyetemes Lélek anyagvilágbeli manifesztációira való utalásként, az ásványi, növényi, állati létet, a létezők alacsonyabb struktúráit magába foglaló magasabb szerveződés, az emberlét teljességet magában hordozó állapotáig vezet: „*Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj- egy nap süt idebent.*”

Szó volt már az ember, mint mikrokozmosz a világegyetemmel, a makrokozmoszsal való analógiájáról. Az emberben azonban a létezés egésze jelen van, ezért írja Hamvas Béla Baadert követve, hogy az ember nem mikrokozmosz, hanem mikrotheosz. „*Az ember lényében az ásványok és a kövek és a fémek és az elemek léte kényelmesen elfér. Hogyan kell ezt érteni? Úgy, hogy az ember az ásványokat és a köveket és a fémeket és az elemeket megismeri és megérti, és azokat használja, és azok fölött uralkodik. De az ember létében a növények és az állatok léte is kényelmesen elfér. Még ennél is több, az ember létében az egész*

emberiség minden nyelvével, szokásaival és törvényével és egész történetével elfér. Ha nem így lenne, nem értenénk a törvényeket, és nem tudnánk átélni a történetet. De még ennél is több, az ember létében az egész kozmosz is kényelmesen elfér. Ha nem így lenne, nem lenne csillagászatunk és kozmológiánk. Az ember létében azonban a keletkezés és elmúlás, a kezdet és a vég, az értékek és javak és mítoszok és számok is elférnek és elfér a lélek és a szellem egész birodalma és az egész hierarchia. Vagyis az ember létében az egész teremtett világ elfér, éspedig a látható kozmosz és az érzékfeletti lélek és szellem. Ezért van az embernek morálja és metafizikája és vallása. És ezért az ember nem kis világ (mikrokozmosz), hanem kis Isten (mikrotheosz)."³²

A létálmokból való felébredés során az emberben jelenlévő létezés teljessége tudatossá válik. A szellemi ember kiindulópontja ezért a befelé fordulás, a belső tisztaság, egyszerűség, a külső világban való aktivitás minimalizálása, mert az élet külsőségeinek hajszolása mellett nem lehet belső, valódi tapasztalásra szert tenni, hisz „nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret”. Azzal, hogy az emberlét s a felébredést megvalósítani kívánó szubjektum mibenléte megfogalmazódott, a lírai én számára most már adott a lehetőség a világban működő erők tisztázására. A negyedik szakaszban a hindu doktrínából ismeretes isteni hármasság, Isvara Trimurti alakjai (Brahma, Visnu, Siva) jelennek meg költői formában, mint a világot teremtő, fenntartó, és átváltoztató erők képviselői. A szakasz első fele a létezők éltető, fenntartó princípiumaként ismert Visnut ábrázolja: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja összefogja / egyik dolog a másikat, / s így mindenik determinált.” Majd a megnyilvánuló létezők létesítő princípiuma, Brahma következik: „Csak ami nincs, annak van bokra”, végül pedig Siva, mint transzformáló princípium: „csak ami lesz, az a virág/ami van, széthull darabokra”.

A teremtett világ és a létezés törvényeit illetően az éberség megvalósítása felé elindult szubjektum tehát alapvető felismeréseket tett, melyeket további, az éberség szempontjából döntő érvényű megállapítások követnek a szenvedésre, a sorsra, a szeretetre, az élethez való bölcs hozzáállásra, s a boldogság mibenlétére vonatkozóan, mely alapját képezi a költemény záró versszakában metaforikus képekben élénk táruló felébredett ember víziójának. A meditatív, szellemi megtapasztalás során

rögzített igazságok átélésének feltétele a szemlélő tudatának teljes kiüresítése: „mint egy darab csönd”, „Holtan lestem az őrt, mit érez” - hangzik a költői megfogalmazás, hogy ezt követően a hatodik szakaszban a buddhizmussal és a szánkhja egyes tanításaival analóg értelmű költői megnyilvánulásoknak adhasson helyet. A szánkhja és a buddhizmus egyaránt abból indul ki, hogy a létezés, szenvedés: „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat” - mondja a költő. A buddhizmus négy nemes igazsága ezt tovább gondolva a szenvedés okának a létezés utáni vágyat tartja, a szánkhja pedig a megszabadulás egyik fő akadályának a sóvárgást jelöli meg, mert - mint Hamvas írja - „A sóvárgás az, ami az emberben dolgozik, hogy cselekedjék. Indiában káma, a görögöknél erősz, latinul libidó, Böhménél Begierde.”³³ A költeményben megjelenő szubjektum is hasonló megállapításokat tesz: „Sebed a világ - ég, hevül / s te lelkedet érzed, a lázat. / Rab vagy, amíg a szíved lázad-”, s kimondja a buddhizmus tanításával egybevágó megoldást is, hogy aki nem vágyik a létezésre, megszabadul a szenvedéstől: „Úgy szabadulsz, ha kényedül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ.”

Ezen megállapítások az emberi sors lényeges kérdéseire adnak feleletet, melyeket a hetedik és a nyolcadik szakasz pontosít, bemutatván a véletlen és a törvényszerű kapcsolatának belső összefüggését. „Én föl-néztem az est alól / az egek fogaskerekére - / csilló véletlen szálaiból / törvényt szőtt a múlt szövőszéke.” A múlt, jelen, jövő szükségszerű összefonódásával, a múltbeli cselekedeteiből felépülő jelen sorshelyzetének törvényszerű voltaival szembesül itt az „én”. Sorsalakulását befolyásoló cselekvései szövik, determinálják jövőjét. Bár körülményeinek alakulása sokrétűen meghatározott, cselekedeteinek összehatása áttekinthetetlen, mégis „a törvény szövődéke / mindig fölfeslik valahol”, akkor, mikor az „én” álmai „gőzei alól” tekint az égre, vagyis, mikor a káprázat, maya fátyla mögé képes látni. Addig ugyanis csak képzelt szabadsága lehet, vagy az asztrológiai hagyomány felől közelítve, szabadsága, saját korlátainak megválasztásában: „képzelhetsz egy kis szabadságot - / gondoltam. S hát amint fölállok, / a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött.”

A világ káprázat voltának eloszlatásához egyetlen kulcs a szeretet: „Nem tudok mást, mint szeretni, / görnyedve terheim alatt” - hangzik a kilencedik szakaszban. Ez az, amit a bölcs, a „meglett”, a

felébredett ember minden gondolatával, érzésével, tetteivel realizál. A felébredett ember már tudja azt, amit az őskori beavatáson átment, s ez által „kétszer született” ember tudott és tapasztalt, hogy az élet, akárcsak a halál nem valóság. Éppen olyan káprázat, mint saját teste, énje, vagy a körülötte levő többi ember, vagy más élőlény, s hogy káprázat a természet, a tárgyak, egyszóval minden, amit itt a földön maga körül tapasztal: „*Tudja, hogy az életet, / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor - ezért őriz meg.*” De a beavatott, felébredett ember tudja azt is, a káprázat isteni énjének varázslata. és ebben a varázslatban tulajdonképpen minden és mindenki Önmaga. Tudja, a sokaság újra Egységgé a szeretet egybeolvasztó lángjával lehetséges, azzal, hogy már nem magának, individuális, halandó énjének él, ahogy a Tao Te King hetedik verse mondja „*Hátrahúzódik, ezért halad, / nem őrizi magát, ezért megmarad. / Így van: / saját érdeke nem űzi sose, / ezért teljesül saját érdeke*”.³⁴ Ő, a felébredett ember tehát, akire már a tizedik szakasz utal, „*ki nem istene és nem papja/ se magának se senkinek*”.

A megszabadulás, az éberség megvalósításához, ahogy a szánkhja tanítása mondja, a vágytalanság állapotának elérése szükséges, mert a természetet jellemző boldogság (szattva) nincsen az ahhoz szorosan kapcsolódó szenvedély (radzsasz) és homály (tamasz) nélkül. „*Le kell mondani a gyönyörrel, és akkor az embertől eltávozik a fájdalom. Le kell mondani a tudásról, és akkor az embertől eltávozik a homály. Ez a vágytalanság tiszta és megértő látása (vidjá). Ez a megszabadulás*”³⁵ - írja Hamvas Béla. „*A boldogság könnyű és világos, a szenvedély izgató és mozgékony, a homály tunya és nehéz, s mindhárom - akár a mécses lángja, olaja és kanóca - jellege szerint működik*”³⁶ - mondja a szánkhja. Az Eszmélet tizenegyedik szakaszát, a hagyomány felől nézve, ehhez a gondolatkörhöz kapcsolhatjuk. A tunya, ólmos, lusta, önző testiség a szellem önmagán való tülemelkedésével ellentétes tendenciát képviselve akadályozhatja meg az Önmagát kereső én felébredés irányába tett erőfeszítéseit.

Az Eszmélet záró versszaka a mi megközelítésünkben a felébredett ember képét vetíti elé, aki az Önvalóval, Atmannel egyesülve, a nem-cselekvés állapotában kontemplál, figyel, „*hogy' szállnak fényes ablakok / a lengedező szősz-sötétben*”. Így tárul a záró képben metaforikusan szemünk elé a kontemplációt megvalósító, „nem-cse-

lekvő” szellemi ember, aki a fény birodalmából alászálló lélek anyagba merülését, szenvedését, nyüzsgő életszomját („*Igy iramlanak örök éjben*”) szent egykedvűséggel szemléli, mert tudja, hogy mindaz csupán illúzió: „*s én állok minden fölke fényben, / én könyöklök és hallgatom*”.

A hagyomány ide vonatkozó, e költeményekkel is összefüggésbe hozható tanítását érzékletesebben megvilágítva, Sankarától idézzük *A világ álom* című írását: „*Ahogy a nap üldözi az éjt, úgy üldözi a tudás a nem-tudást. Mert a dolgok és keletkezésük olyanok, mint az álom képei. Míg az álom tart, az egész világ valóságnak látszik, de a világ nincs többé, ha az álom véget ér. A megszabadult, aki ehhez a tökéletes felismeréshez eljutott, az egész világegyetemet Istenben látja. A mindenséget egyetlen léleknek látja, saját lelke ebben a lélekben feloldódik, ahogy a víz feloldódik a vízben, ahogy a láng egyesül a lánggal, ahogy a levegő elvegyül a levegővel. Mert nincs más, mint Brahman, és ha valami egyéb számunkra lenni látszik, olyan az, mint a sivatagi fata morgana.*”³⁷

Hérakleitosz azt mondja: „*Nem tölem, hanem a Mértéktől hallva, értelmes belátni, hogy: minden Egy.*”³⁸ A hagyomány tanítása szerint az egyetlen valóság a lélek, az örök egyetemes lélek, s minden, ami nem lélek, káprázat, varázslat. „*Az első varázslat, amikor a lélek kettőnek és háromnak és tíznek és soknak és számtalannak káprázatában él. Amikor e káprázat elfogja, a tehetetlen lélekben ellenállhatatlan szeretet ébred, hogy a sokat százra, a százat tízzé, a tízet kettővé, a kettőt eggyé egyesítse. Nem egyesíti, mert a lélek nem egyesít, mert nem tevékeny, nem cselekszik, nem mozdul; de nem is egyesítheti, mert a kettő, a tíz, a sok az varázslat, nemlétező, nem valóság. Ezért a szeretet nem valóság, hanem káprázat. Ez az a káprázat, amikor a lélek a varázslatban azt hiszi, hogy sok lélek van. Ilyenkor a sokat ismét eggyé akarja olvasztani, és az Egyben ismét egybeszeretni. A szeretet az, ami a lelkeket lélekké teszi; lélekké, vagyis hogy mindahány van, mind Egy, elválhatatlanul, örökké, változatlanul Egy.*”³⁹ A hagyomány alapján így foglalja össze a „minden Egy” tanítását mesterien Hamvas Béla. József Attila csodálatra méltó költői élelslátásával a következőket írja ide vonatkozóan *A Dunánál* című költeményében: „*Megszólítanak, mert ők én vagyok már; / gyenge létemre így vagyok erős, / ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál, / mert az összejtig vagyok minden ős -- / az ős vagyok, mely sokasodni foszlik: / apám- s anyámmá válok boldogon, / s apám, anyám maga is ketté oszlik, / s én lelkes Eggyé így szaporodom.*”

A tradíció szempontjából e gondolatai alkotói pályájának legértékesebb megnyilvánulásai közül valók, mert belőlük az igaz valósággal való kapcsolat sugárzik, az, hogy nagy pillanataiban, képes volt a maya fátyla mögé látni, a lét lényegét megközelíteni.

3.3

*"Kásásodik a víz, kialakul a jég
és bűneim halállá állnak össze."
(Töredékek)*

Életművének kései szakaszában egyre hangsúlyozottabban lép előtérbe a bűnösség, a bűnhődés élménye. Istenes versei e lelki élmény köré szerveződve mutatják a költő viszonyát önmagával, Istennel, a világgal. A fiatal korban jelentkező kiválasztottság-tudat, a mélyben lassan elkerülhetetlen felvállalássá ért, a költőnek számot kell adni Isten előtt bűneiért, az egész emberiség egyetemes bűnéért, valamiféle meghatározhatatlan ártatlanság-tudattal szívében. Egyszerre küzd önmagával, az emberiséggel, sejtí, költői létének velejárója a nehéz sors, s hogy ezt kötelessége önzetlenül, énjét feledve felvállalni, de ezzel együtt legalább ilyen erős a tiltakozás is benne, mert az áldozat a közösségért saját maga. „A költőnek, ha feladatát méltóan teljesíteni akarja, öntudatra kell ébrednie. Tudnia kell, hogy kicsoda.”⁴⁰ Áldozatának meghozatala tehát tulajdonképpen egyenértékű a felébredéssel, mert csak az ego teljes felszámolásával érheti el, ennek útja pedig egy: felismerni a káprázatot, tudni megkülönböztetni a valóságot a varázslattól. A világ illúziójának felismerése során a tudat pszichológiai színvonala megemelkedik, s a költői szubjektum ennek révén, egyfajta szupraracionális tudattal érthette volna meg, hogy halandó énje is káprázat, illúzió, maya, s ennek során realizálhatta volna igazán azt, amit már értelmével felfogott, de megvalósítani nem tudott: a szeretet erejével való „Jelkes Eggyé” válást.

A Szürkület, Modern szonett, Én nem tudtam, Boldog hazug, A bűn, Semmi, Nem emel föl, Bukj föl az árból, Szállj költemény, Le vagyok győzve csak néhány azok közül a költemények közül, melyek az emberfeletti belső küzdelem szövevényes, a költői sorsot gyökereiben érintő lelki folyamatait ábrázolják. A Nem emel föl talán a legfontosabb ezek között. A költő sorshelyzetét pontosan mutatja: a külvilágban ter-

mészetszerűleg segítséget már nem talál, így az Istenhez való fohász mélyről jövő, utolsó segítségkérés, hogy a benne feszülő erők bomlasztó hatását képes legyen elviselni. „Fogj össze formáló alak, / s amire kényszerítenek engem, / hogy valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szűk-ségemben.” Leplezetlenül áll a Hatalmak előtt, vállán az ember minden hitével, hitetlenségével. A borzalmas kényszerítő erő, mely az emberiség sötétsége, hol tagadásra, hol vallásra kényszeríti, s hogy a sötétség erőinek martaléka ne legyen, egyenesen Istenhez fordul, az Önvalóhoz, az Egyhez, adja meg a kegyelmet, láthasson, túllásson a káprázaton, végre Isten vezesse „az árnyékvilág árkein”. De e fohászban is ott lappang a személyes én görcsös akarása, hogy megtartsa önmagát: „Jntsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. / Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám.”

A költő sorstragédiája a létének súlya alatt gyötörődő individuális énjének lázadása egy végtelenül nehéz, magasrendű küldetéssel szemben, ugyanakkor egy mélyről fakadó rendkívüli szeretethiány, mely Önvalójától való elválasztottságának súlyos következménye. Alaplélménye az ebből fakadó mérhetetlen szenvedés, fizikai, lelki és szellemi szinten egyaránt. Lényének valódi struktúráját, küldetésének mibenlétét - lehet - ő maga sem, de a körülötte levők végképp nem értették. Ez a mindenfelől tapasztalható meg nem értettség aztán egyre inkább mellékutakra sodorta saját identitását s külvilágbeli helyzetét illetően is.

"Van egy színház, végtelen és mibennünk lakik,
Világtalan angyalaink játszózatnak itt,
Nyugtalanok, szerepük egy megfojtott ima.
És a dráma mindig mindig csak tragédia.

...

S elmegyek és másik jön és az is én vagyok:
Elsiklanak talpam alatt sziklás századok -
Mit akarok? S akarjak -e? Mi az az örök?
S könnyű porban hullnak reánk az örök röögök."
(Minden rendű emberi dolgokhoz)

"A poeta sacer feladata passzív, hogy áldozat legyen - magára vegye a nép elsüllyedésétől felidézett démonokat és belepesztuljon; az aktív feladat: a logosszal az emberi sorsnak az isteni léttel való kapcsolatát újra és újra önmagából végzetesen cserbenhagyva megteremteni."⁴¹ József Attila költői nagysága nem vitatható, de annyi talán e vázlatos áttekintésből is látszik, nem volt sacer-lény, hiszen sem passzív sem aktív feladatának nem tudott megfelelni, bár kétségtelen, az igaz költői lét lényegének tudatában volt, s igyekezett azokat realizálni is. Határtalanul kemény, konok énje azonban ebben megakadályozta. A hagyomány értelmében az ember énje (individuális karaktere) eszköz, mellyel a szabaduláshoz szükséges erőket kifejlesztheti, amik eleve, mint tüposz, lényében rejlenek.⁴² Ha azonban ezt a szubjektum nem ismeri fel, ugyanazok az erők a legnagyobb akadályokká válhatnak számára.

"A költői lét veszélye, hogy nyitva van a láthatatlan hatalmak felé, s azoknak martaléka."⁴³ A költő élete „sötét örvény fölött lebeg, s ha gondolatának magasságát nemcsak átélni akarja, hanem sorsában is meg akarja valósítani”⁴⁴ könnyen szellemi felbomlással fizethet érte, mert „ha a hatalmakat megidézi az emberiben, akkor azok az emberit elégetik. Itt kezd a költői örület egészen közelről érhető lenni. A láthatatlan erők felbontják a láthatókat és megsemmisítik.”⁴⁵ Lehetséges, hogy ez történt József Attila esetében is. Annyi bizonyos, ha a hagyomány felől közelítjük meg költészetét, nem indulhatunk ki csak a külső világból, életrajzi adatokból, vallási, filozófiai, egyéb rá ható szellemi áramlatok-

ból. Nyilvánvaló, hogy a belső teher okozta lelki disszonanciáknak mutatkozniuk kell a külvilágban is, környezetében, személyes életében. Az igazi tartalom, az igazi küzdelem azonban a láthatatlan világban zajlik, mert az ember, mint Hamvas írja, kozmikus hatalmak fészke. A külső tárgyi világban tapasztalható viszonyok csak korrelációk, de nem okok. Az ok a lélekben van, mert a feladatot a lélek hozza e világba.

József Attila esetében látnunk kell, a személyes istenkeresés egy kollektív igény megvalósulása a költőben. Ez az istenkeresés a halandó én szenvedéstörténete egy olyan korban, mely Istentől való elhagyatottságán még büszkélkedik is. Egy kétségekkel teli, kereső ember realizálódik verseiben, aki az örök ember jelenlegi útján életproblémáinak nehézségeibe ütközve kiutat keres a sötétségből, miközben vallásba, filozófiába, tudományba, művészetbe kapaszkodva elveszve csapong saját álmoképei között.

József Attila költeményei jóval összetettebb és mélyebb mondanivalót rejtene, minthogy azokat pusztán a külső világ ráhatásaiból magyarázni lehessen. Istenes, gondolati költeményei a lélekről szólnak, aki az Úton járva hazafelé botorkál, s küldetésében saját sorsán túl magára veszi a közösség terheit is. S vajon tudja-e közben, hogy az emberi sors egyetlen feladata az isteni eredet tudatát megőrizni? Aki saját isteni eredetéről tökéletes bizonyosságot szerzett, az tudja. Meglátásunk szerint József Attila úton volt e bizonyosság megszerzésére, de elérni nem tudta. Korának tradícióellenes áramlatai, személyiségének hajlíthatatlan vonásai, a lényében küzdő vak titáni hatalmak ebben megakadályozták, sőt a halálba taszították. Hatalmas terheket cipelt, miértjüket azonban nem látta. Sajátságos, de a világtörténet jelenlegi szakaszában tömegessé vált magatartás az övé. Tévelygés a személyes és közösségi létben egyaránt, gyermek-szülő kapcsolatban, szerelemben, barátságban, vallásban, filozófiában, pszichológiában. Egymásnak feszülő ideológiákból kiépült egója csak az alkotás nagy pillanataiban vonult földre. Ezek azok az időminőségek, amikor valami lenyűgöző erőnek adott magában helyet, amikor talán látta az utat Önmaga felé.

"Szemünkben rejtőzik a torony,
melyről beláthatjuk ismeretlen hazánk vidékeit
Készen vagyunk már égboltjainkkal
s készen vagyunk a fényességre"
(Érik a fény)

Ha az ember a költészettel valóban bensőséges kapcsolatba kerül, megérint valamit abból a tudásból, amely az aranykorban élő ember sajátja, a tudásból, amely tiszta egyszerűségével, lényeglátásával közvetlenül hoz kapcsolatba olyan emberfölötti hatalmakkal, amik borzalmas erővel képesek egy műalkotáson keresztül megérinteni az embert, aki oly tompán, leártan botorkál egy lefokozott létben, hogy az isteni iránti fogékonysága csak ilyen mágikus impulzusok hatására képes megnyitni.

Mióta az ember halandóvá lett, művészet van. Istentől, Önvalónktól való elszakítottágunk tudatában álmodunk, összetévesztve magunkat saját képzetéseinkkel. A maya varázslata megkerülhetetlen. A felébredés lehetősége pedig mindenki számára adott, mert a valóság nincs elrejtve, mindig jelen van, örök és állandó. Hogy az ember merre indul, saját választása, hogy minek hatására kezd ébredezni, már kevésbé. E hatás lehet éppen a művészet is. „Isten számára a teremtmény az ő egyik exteriorizáció arculatát tükrözi; a művész számára viszont a mű egy benső realitás kifejeződése, amelynek ő maga csak egy külső arculata; míg Isten saját képe teremt, addig az ember úgymond saját esszenciáját alkotja meg, legalábbis szimbolikusan. A principiális síkon a benső nyilvánítja meg magát a külsőben, a megnyilvánulás szintjén azonban a külső alkotja meg a bensőt, és minden tradicionális művészet egyik elégséges oka az a tény, hogy a mű bizonyos értelemben nagyobb, mint maga a művész, és így a mű visszavezeti a művészt - a művészi teremtés misztériumán keresztül - saját isteni esszenciájához.”⁴⁶

Ez az ébredés pillanata, mikor a Lélek Önmagára ismer, mikor többé már nem kérdez Önmagára, mert tudja:

"A világ vagyok - minden, ami volt, van:"

Jegyzetek:

¹ A dolgozat alcíme a hazánkban Hamvas Béla által képviselt hagyomány alapú művészetszemléletre utal, melyet jelen munka első felében Hamvas művészetet, költészetet érintő írásain keresztül mutatunk be vázlatosan, poétika-felfogása tehát pusztán irányadó számunkra.

Mindezt azért szükséges megemlíteni, mert mint írásaiból is kitűnik, Hamvas összességében, néhány kivételtől eltekintve, nem volt jó véleménnyel a XX. századi magyar költészetről, József Attiláról sem. Abban a felfogásban, melyet Hamvas is képviselt, a modern költészet sok tekintetben destruktív, s csak kevés alkalommal - sőt egyes művészeknél szinte sohasem - képes tiszta szellemi léttartalmakat realizálni. József Attilát Hamvas írásaiban mindössze néhányszor említi. Mint ahogy arra Kelemen Zoltán is rámutat *Pokoli riport* című tanulmányában, valószínűleg a költőre vonatkozik Hamvas napló-szerű formában megírt, *Szarepta* c. művében tett megállapítása: „A költő édesanyja halála fölött érzett megrázkódtatását versben tökéskíti. Minél virtuózabb, annál hajmeresztőbb. Krízise minél mélyebb, a vers annál ragyogóbb, s annál kevésbé fogadható el. Szívének zenéje romlott. Ide jutottunk. Lesz, ami lesz, és kerül, amibe kerül, mindent megírni.” A dolgozat tehát ettől az irányultságtól eltekintve, pusztán egy, az eddigiektől eltérő megközelítést, látásmódot kíván adni József Attila költészetéhez, vállalva az eddigi értelmezésekkel esetlegesen fellépő ellentmondásosságot.

¹ Kemény Katalin: Élők és holtak. In *Európai műhely: művészet, társadalomtudomány, filozófia, természettudomány*. Szerk. Hamvas Béla. 1990, Pannónia Könyvek, 789. o.

² Uo. 792. o.

³ Uo. 782. o.

⁴ Hamvas Béla: Poeta Sacer. In: *A láthatatlan történet*. BP., 1988, Akadémiai Kiadó, 125. o.

⁵ Uo. 113. o.

⁶ Uo.,

⁷ Uo. 114. o.

⁸ Kemény Katalin: Élők és holtak. In *Európai műhely*. Szerk. Hamvas Béla. 1990, Pannónia Könyvek, 777. o.

⁹ Hamvas Béla: *Scientia Sacra - Írás és hagyomány*. In *Athenaeum*. Szerk. Révay József 27/41. 366-381. o.

¹⁰ René Guénon: *Általános bevezetés a hindu doktrínák tanulmányozásához*. 1999. Kvintesszencia Kiadó.

¹¹ Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka I.* 2005. Medio Kiadó, 14. o.

¹² A Veda metafizikája azt mondja, hogy egyetlen lét van, a szubjektum Önmagában való léte, s minden, ami rajta kívül van varázslat: maya. Mindaz, ami objektum, beleértve a természetet, az egész külvilágot, nem-létező, a szubjektum lefokozott, alvajáró létének káprázata, ami szanszkrit kifejezéssel nem más, mint az avidja állapot. A szubjektum számára a varázslatból, az alvajáró létből való kilépés, megszabadulás, felébredés lehetősége szintén a kezdetektől fogva adott. A felébredés azt jelenti, hogy az egyéni, individuális lélek az örök isteni lélekkel, az Átmannel egyesül. Az Átmannel való azonosulás

az éberség állapota, s mikor az ember az éberséget eléri halhatatlanná lesz, mert túllép a káprázaton, az életen és a halálon.

- ¹³ Hamvas Béla: *Metapoiézisz*. In *Patmosz* I. 2004, Medio Kiadó, 303. o.
¹⁴ Uo. 303-304. o.
¹⁵ Dúl Antal: Hamvas Béla és „az a bizonyos esszé”. In *Életünk*. 1987/9. 882. o.
¹⁶ Hamvas Béla: *Scientia Sacra - Írás és hagyomány*. In *Athenaeum*. Szerk. Révay József. 27/41. 369. o.
¹⁷ Uo.
¹⁸ Hamvas Béla: *Poetica Metaphysica*. In *Tradíció*. A metafizikai tradicionalitás évkönyve MMI. Szerk.: Baranyi Tibor Imre - Horváth Róbert. 182. o.
¹⁹ Hamvas Béla: *Poeta Sacer*. In *A láthatatlan történet*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó, 120 o.
²⁰ Uo. 126. o.
²¹ Hamvas Béla: *Silentium, Titkos jegyzőkönyv*. 1962. február 4. 2004. Unicornis - Medio Kiadó, 125. o.
²² Frithjof Schuon: *A vallások transzcendens egysége*. Debrecen, 2005, Kvintesszencia Kiadó, 109. o.
²³ Hamvas Béla: *Silentium, Titkos jegyzőkönyv*. 1962. február 4. 2004. Unicornis - Medio Kiadó, 123. o.
²⁴ Hamvas Béla: *Poeta Sacer*. In *A láthatatlan történet*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó, 123. o.
²⁵ Uo. 122. o.
²⁶ Uo. 126. o.
²⁷ Hamvas Béla: *Scientia Sacra - Írás és hagyomány*. In *Athenaeum*. Szerk. Révay József. 27/41. 368. o.
²⁸ Hamvas Béla: Egy költő apológiája. In *A magyar Hüperion és más magyar vonatkozású esszék*. Bp., Medio Kiadó, 318. o.
²⁹ Hamvas Béla: *Poeta Sacer*. In *A láthatatlan történet*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó, 124. o.
³⁰ Hamvas Béla: *Anthologia humana*. 1996, Medio Kiadó, 23. o.
³¹ Hamvas Béla: *Poetica Metaphysica*. In *Tradíció*. A metafizikai tradicionalitás évkönyve. MMI. Szerk. Baranyi Tibor Imre - Horváth Róbert. 174. o.
³² Hamvas Béla: *Tabula smaragdina - Mágia szutra*. 2004, Medio Kiadó, 237 - 238. o.
³³ Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka I*. 2005, Medio Kiadó, 298 - 299. o.
³⁴ Lao -ce: *Tao Te King* Ford. Weöres Sándor. 2001. Tericum Kiadó.
³⁵ Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka I*. 2005, Medio Kiadó, 260. o.
³⁶ Uo.
³⁷ Hamvas Béla: *Anthologia humana*. 1996, Medio Kiadó, 55. o.
³⁸ Uo. 106. o.
³⁹ Hamvas Béla: *Scientia sacra I*. Medio Kiadó, 1995. p. 126.
⁴⁰ Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó, 114. o.
⁴¹ Hamvas Béla: *Poeta Sacer*. In *A láthatatlan történet*. Bp., 1988, Akadémiai Kiadó, 127. o.
⁴² Hamvas Béla: *Scientia sacra I*. 1995, Medio Kiadó, 183. o.

⁴³ Hamvas Béla: *Poetica Metaphysica*. In *Tradíció*. A metafizikai tradicionalitás évkönyve MMI. Szerk.: Baranyi Tibor Imre - Horváth Róbert. Kvintesszencia Kiadó. 180. o.

⁴⁴ Ludwig Barthel. Idézi Hamvas Béla, In *Poetica Metaphysica*. 181. o.

⁴⁵ Uo. 181. o.

⁴⁶ Frithjof Schuon: *A vallások transzcendens egysége*. Debrecen, 2005, Kvintesszencia Kiadó, 110. p.

Irodalom:

- Alföldy Jenő: *József Attila tanulmányok*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó.
Beney Zsuzsa: *József Attila tanulmányok*. Bp., 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Darabos Pál: *Hamvas Béla irodalom- és művészetszemlélete 1930-1948*. Literatúra, 2. évf. 3-4. sz., 4. évf. 1. sz.
Életünk. Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat. 1987/9.
Európai műhely: művészet, társadalomtudomány, filozófia, természettudomány. Szerk.: Hamvas Béla. 1990, Pannónia Könyvek.
Frithjof Schuon: *A vallások transzcendens egysége*. Debrecen, 2005, Kvintesszencia Kiadó.
Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988
Hamvas Béla: *A magyar hüperion I és más magyar vonatkozású esszék I*. Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *A művész egyénisége. Esztétikai Szemle*. Szerk. Mitrovics Gyula. Bp., 3/1937. 4. sz.
Hamvas Béla: *Anthologia humana*. 1996, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Arkhai*. 2002, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Az írás platonizmusa*. In *A nevezetes névtelen*. 30 éve hunyt el Hamvas Béla. Bp., 1999, Osiris - Hamvas Béla Kör.
Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka I-III*. 2005, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Művészet és élet. Esztétikai Szemle*. Szerk. Mitrovics Gyula. Bp., 3/1937. 4. sz.
Hamvas Béla: *Patmosz I*. 2004, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Scientia Sacra - Írás és hagyomány*. In: *Athenaeum*. Szerk. Révay József. 27/41
Hamvas Béla: *Scientia sacra I -II*. 1995, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Silentium, Titkos jegyzőkönyv*. Unicornis. 2004, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Szarepta*. 1996, Medio Kiadó.
Hamvas Béla: *Tabula smaragdina - Mágia szutra*. 2004, Medio Kiadó.
József Attila: *Tanulmányok és cikkek*. 1923-1930. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
Lao-ce: *Tao Te King*. Ford. Weöres Sándor. 2001, Tericum Kiadó.
Miklós Tamás: *József Attila metafizikája*. Bp., 1988, Magvető Kiadó.
René Guénon: *Általános bevezetés a hindu doktrínák tanulmányozásához*. 1999, Kvintesszencia Kiadó.
Sárközy Péter: *„Kiterítetek úgylis”*. Bp., Argumentum Kiadó.
Tanulmányok József Attiláról. Szerk. Tasi József. Bp., 1995, Petőfi Irodalmi Múzeum.
Tradíció. A metafizikai tradicionalitás évkönyve MMI. Szerk.: Baranyi Tibor Imre - Horváth Róbert. 2001, Kvintesszencia Kiadó.